

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

LEADING TRENDS AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF CIVIC EDUCATION IN UKRAINE

У статті розглядаються основні тенденції та перспективи розвитку громадянської освіти в Україні, що визначаються сучасними суспільно-політичними викликами та трансформаційними процесами. Громадянська освіта є ключовим компонентом формування активного, свідомого громадянина, здатного брати участь у суспільному житті, захищати демократію та верховенство права. Особливо акцентовано на тому, що громадянська освіта сприяє розвитку національної, культурної та громадянської ідентичності, а також підвищенню рівня духовності та моральних цінностей. Визначено, що важливим аспектом є інтеграція громадянської освіти в освітню систему України, хоча на практиці більшість ініціатив реалізуються поза офіційною системою освіти, зокрема громадськими організаціями. Автор аналізує концептуальні документи, зокрема Концепцію розвитку громадянської освіти в Україні, що передбачає активну роль громадян у процесах державного управління та місцевого самоврядування, а також розвиток критичного мислення та медіаграмотності. У статті також наголошується на необхідності оновлення освітніх стандартів та програм для усіх рівнів освіти, покращення кадрового забезпечення та розробки нових методик підготовки педагогів. Розглянуті основні виклики, такі як фрагментарність громадянської освіти, відсутність єдиного підходу до формування громадянських компетентностей, та потреба в інституційних змінах і моніторингу реалізації освітніх заходів. На основі проведеного аналізу зроблено висновок про необхідність системного підходу та інтеграції світових практик, зокрема європейської практики, для подальшого розвитку громадянської освіти в Україні, що є важливим для зміцнення демократії та національної ідентичності.

Ключові слова: громадянська освіта, громадянські компетентності, громадянське суспільство, освітні стандарти, програми.

The article discusses the main trends and prospects for the development of civic education in Ukraine, which are determined by modern socio-political challenges and transformational processes. Civic education is a key component of developing an active, conscious citizenry capable of participating in public life and defending democracy and the rule of law. It is emphasized that civic education contributes to the development of national, cultural and civic identity, as well as to the enhancement of spirituality and moral values. It is determined that an important aspect is the integration of civic education into the educational system of Ukraine, although in practice most initiatives are implemented outside the formal education system, in particular by NGOs. The author analyzes conceptual documents, in particular the Concept for the Development of Civic Education in Ukraine, which envisages an active role of citizens in the processes of state administration and local self-government, as well as the development of critical thinking and media literacy. The article also emphasizes the need to update educational standards and programs for all levels of education, improve staffing, and develop new methods of teacher training. The main challenges, such as fragmentation of civic education, lack of a unified approach to the formation of civic competencies, and the need for institutional changes and monitoring of the implementation of educational activities, are considered. Based on the analysis, the author concludes that a systematic approach and integration of international practices, including European practices, are needed to further develop civic education in Ukraine, which is important for strengthening democracy and national identity.

Key words: civic education, civic competencies, civil society, educational standards, programs.

УДК 37.014.53:316.334.3(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/78.2.1>

Кульбач Л.М.,

ст. викладач кафедри дошкільної та початкової освіти

Комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради»

Постановка проблеми. Громадянська освіта в Україні є важливим чинником формування активного й відповідального суспільства, яке здатне ефективно реагувати на виклики сучасності. Основні напрями її розвитку пов'язані з інтеграцією демократичних цінностей в освітній процес, підвищенням рівня правової свідомості та розвитку критичного мислення. В умовах трансформації сучасної України громадянське виховання орієнтується на зміцнення національної ідентичності, популяризацію ідей соціальної справедливості та поваги до прав людини. Тенденції розвитку передбачають адаптацію

освітніх програм до європейських стандартів, розширення використання цифрових технологій та інтерактивних методів навчання. Особливу увагу приділяють підготовці педагогів, які здатні формувати у молоді компетенції для активної участі у суспільному житті. У цьому контексті актуальними є співпраця освітніх закладів із громадськими організаціями та залучення молоді до реалізації соціальних проєктів. Таким чином, громадянська освіта стає ключовим інструментом розвитку демократичного суспільства в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій щодо громадянської освіти в Україні дозволяє

визначити ключові напрями її розвитку та основні виклики. Зокрема, Т. Ремех наголошує на ролі громадянської освіти як динамічної системи, що сприяє формуванню національної самосвідомості, громадянської культури та критичного мислення [9]. Зі свого боку, Я. Боренько звертає увагу на недостатню координацію між формальною та неформальною освітою, яка вимагає міжсекторного підходу для ефективного впровадження громадянської освіти [1]. Ю. Окуньовська акцентує на важливості формування громадянських компетенцій, що забезпечують активну участь громадян у суспільному житті та підтримують розвиток демократичних цінностей [4, с. 16]. А. Бухун деталізує стратегічні напрями, підкреслюючи значення громадянсько-правової освіти та залучення молоді до процесів прийняття рішень на всіх рівнях [2, с. 69]. Водночас у сучасному контексті, як зазначено в [3, с. 12], громадянська освіта набуває особливого значення під час війни, виступаючи інструментом єдності, підтримки та трансформації цінностей, адже війна викликала переосмислення історії, зміцнення демократичних ідеалів та формування нової ціннісної рамки свободи й демократії.

Загалом, громадянська освіта в Україні залишається важливим елементом у процесі демократичних трансформацій, сприяючи формуванню свідомого, відповідального та єдиного суспільства.

Мета статті полягає у визначенні провідних тенденцій та перспектив розвитку громадянської освіти в Україні, що зумовлені сучасними суспільно-політичними викликами та трансформаційними процесами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Громадянська освіта в Україні є системним процесом, спрямованим на формування активного, свідомого громадянина, здатного реалізовувати свої права та обов'язки, брати участь у суспільному житті та сприяти вирішенню соціально важливих завдань. Її значення особливо зростає в умовах демократизації суспільства, інтеграції до європейського простору та протидії зовнішнім викликам.

Відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» [7], громадянська освіта базується на національних і загальнолюдських цінностях, спрямованих на розвиток громадянських компетентностей. Вона допомагає кожній особі усвідомлювати свої права та обов'язки, брати активну участь у захисті демократії, верховенства права та реалізовувати принцип, згідно з яким народ є єдиним джерелом влади. Поряд з тим, громадянська освіта також стимулює відповідальність кожного громадянина за розвиток суспільства, громади та держави, підкреслюючи важливість виборчих прав, участі у прийнятті рішень і дотримання соціальних обов'язків. Ці аспекти

є ключовими для зміцнення демократії та забезпечення стійкості українського суспільства.

Отже, виходячи з ключових аспектів, визначених у Концепції, громадянська освіта не лише сприяє усвідомленню особистих прав та обов'язків, але й формує активну громадянську позицію, необхідну для розвитку демократичного суспільства. У цьому контексті її завдання спрямовані на досягнення низки важливих цілей [7]: сприяти формуванню національної, культурної та громадянської ідентичності; забезпечувати розвиток і використання державної мови в усіх сферах суспільного життя, підвищувати духовний рівень українського народу та його усвідомлення моральних цінностей; формувати повагу до честі, гідності, прав і свобод людини, а також здатність їх відстоювати; розвивати громадянську відповідальність за суспільно-політичні процеси, набувати навичок демократичного управління на місцевому рівні та залучення громадян до державного управління; сприяти формуванню критичного мислення, медіаграмотності та їх практичного застосування; запроваджувати інклюзивні підходи до навчання; стимулювати активну життєву позицію, громадські ініціативи та волонтерську діяльність; розвивати навички конструктивної взаємодії в суспільстві, заснованої на взаємоповазі, співпраці, обміні досвідом, а також утверджувати принципи солідарності та турботи про спільне благо.

Основною метою громадянської освіти є розвиток і формування громадянських компетентностей, що базуються на загальнолюдських та суспільно-державних (національних) цінностях України. Це досягається через активну участь суб'єктів освітньої діяльності, які забезпечують реалізацію цієї мети. Зі свого боку, громадянська освіта в Україні орієнтована на розвиток громадянських компетентностей через різноманітні методи, серед яких: освітня діяльність, просвітницька робота, використання соціальної реклами, залучення громадян до участі в процесах розробки та реалізації державної, регіональної й місцевої політики, а також активна участь у масових просвітницьких заходах. Крім того, громадянська освіта охоплює всі види освіти – формальну, неформальну й інформальну, що забезпечує її доступність для всіх вікових груп і різних категорій населення. Насамкінець, основою громадянської освіти є не лише суспільно-державні (національні) цінності, але й цінності особистої ефективності, правдивості, критичного мислення, взаємоповаги, відкритого спілкування та ефективної співпраці [6].

Додатково зауважимо, що основними складовими державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є [8]:

1. Національно-патріотичне виховання – спрямоване на формування в громадян України

почуття національної гордості, відповідальності за долю своєї держави та поваги до її історії, культури та традицій.

2. Військово-патріотичне виховання – акцентує на підготовці громадян до захисту своєї країни, розвиваючи їхню фізичну, моральну та психологічну готовність до участі в обороні держави.

3. Громадянська освіта – охоплює формування у громадян знань, умінь, навичок і цінностей, необхідних для активної участі у житті суспільства, демократичних процесах і розвитку громадянського суспільства.

Ці три складові є взаємопов'язаними та формують базис для розвитку громадянської свідомості, національної ідентичності та патріотизму, що є особливо важливим в умовах сучасних викликів для України.

Основні особливості розвитку громадянської освіти в Україні у сучасних умовах можна охарактеризувати через такі ключові аспекти, які визначені змінами, внесеними до Концепції розвитку громадянської освіти в Україні Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08.10.2022 № 893-р. [5]:

1. Фрагментарність громадянської освіти. Українська система громадянської освіти залишається недостатньо інтегрованою через відсутність єдиного наскрізного підходу до формування структури громадянських компетентностей. Це породжує несистемність освітніх заходів, низьку координацію між зацікавленими сторонами та обмежену ефективність впровадження. Хоча з 2018 року громадянська освіта стала обов'язковою у закладах загальної середньої освіти, більшість ініціатив у цій сфері реалізуються громадськими організаціями та іншими суб'єктами поза офіційною освітньою системою.

2. Зміна освітньої парадигми. Зміна парадигми від «отримувача послуг держави» до «суб'єкта держави» є ключовим завданням громадянської освіти. Формування активної громадянської позиції передбачає розвиток не лише знань, але й ціннісних орієнтирів, відповідальності за власні дії та прийняття рішень на рівні громади та держави.

3. Недостатність стандартів та програм. Освітні стандарти та програми не враховують повною мірою структуру громадянських компетентностей. Відсутність сучасних стандартів у профільній середній, професійно-технічній та фаховій передвищій освіті ускладнює формування єдиного бачення громадянської освіти. Необхідне оновлення освітніх програм для всіх рівнів освіти.

4. Кадрове забезпечення. Низький рівень підготовки педагогів у сфері громадянської освіти залишається проблемою. Більшість освітян не мають достатніх знань та навичок для формування громадянських компетентностей. Водночас виникає потреба у розробці методик підготовки кадрів,

здатних працювати як у формальній, так і у неформальній системах освіти.

5. Роль інститутів громадянського суспільства. Інститути громадянського суспільства виконують важливу роль у впровадженні громадянської освіти. Це включає волонтерську діяльність, створення бібліотек на громадські простори, створення вуличних освітніх просторів та проведення акцій прямої демократії.

6. Необхідність матеріального забезпечення. Бракує навчальних і методичних матеріалів державною мовою, які б повністю задовольняли потреби громадянської освіти. Хоча освітні платформи відіграють важливу роль у цьому процесі, необхідно розширювати їхній доступ та якість.

7. Розвиток демократичного середовища. Ефективність громадянської освіти зростає через створення демократичного освітнього середовища, організацію діяльності учнівського самоврядування, гуртків, спецкурсів та інших форм громадської активності.

8. Інституційні зміни та моніторинг. Для досягнення цілісності громадянської освіти необхідно створити організаційно-правові умови. План заходів, розроблений Міністерством освіти і науки України у співпраці з іншими органами влади, інститутами громадянського суспільства та міжнародними організаціями, є ключовим інструментом цього процесу. Моніторинг ефективності реалізації плану заходів допоможе виявити слабкі місця та сприяти підвищенню якості громадянської освіти.

Тому, з огляду на зазначене вище, громадянська освіта в Україні перебуває на етапі активного розвитку та адаптації до сучасних викликів, таких як зміни в суспільно-політичному середовищі, інтеграція в європейський простір та протидія зовнішнім загрозам. Враховуючи такі важливі документи на державному рівні, як Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 710-р), зміни до неї (Розпорядження від 08.10.2022 № 893-р), а також Стратегію утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року (Постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.2023 № 1322), можна визначити основні тенденції розвитку цієї сфери:

1. Інтеграція громадянської освіти в освітню систему. Один із ключових аспектів, що визначає подальший розвиток громадянської освіти в Україні, це її інтеграція в освітню систему. Концепція розвитку громадянської освіти передбачає її впровадження у заклади загальної середньої освіти, зокрема через підвищення якості викладання предметів, що формують громадянську свідомість. Проте, як показує практика, більшість ініціатив у цій сфері все ще реалізуються поза формальною освітньою системою, через громадські організації та інші неформальні структури.

2. Розвиток громадянських компетентностей. Громадянська освіта в Україні орієнтована на формування громадянських компетентностей, що охоплюють знання, навички та цінності, необхідні для активної участі у громадському та політичному житті. Це включає розуміння своїх прав і обов'язків, відповідальність за прийняття рішень, участь у громадських ініціативах, розвиток критичного мислення та медіаграмотності. Важливою є також активація процесу включення громадян у розробку та реалізацію політик на державному, регіональному та місцевому рівнях.

3. Систематизація та стандартизація освітніх програм. Внесення змін до Концепції громадянської освіти у 2022 році (Розпорядження № 893-р) вказує на необхідність розробки єдиних стандартів і освітніх програм для всіх рівнів освіти, що забезпечать цілісність та послідовність громадянської освіти. Проте сьогодні бракує єдиного підходу до формування структури громадянських компетентностей, що призводить до фрагментарності та несистемності в освітніх процесах.

4. Роль інститутів громадянського суспільства. Важливою складовою розвитку громадянської освіти є співпраця з інститутами громадянського суспільства, що мають значний вплив на процеси громадянського виховання. Волонтерська діяльність, організація вуличних освітніх просторів, проведення акцій прямої демократії – все це стає важливими аспектами формування активної громадянської позиції серед населення.

5. Підготовка педагогічних кадрів. Однією з серйозних проблем є недостатня підготовка педагогів у сфері громадянської освіти. Для ефективного формування громадянських компетентностей необхідно впроваджувати спеціалізовані програми підготовки вчителів, що зможуть успішно працювати як у формальній, так і в неформальній системах освіти.

6. Демократичне середовище та інституційні зміни. Створення демократичного середовища в закладах освіти є ще однією важливою тенденцією розвитку громадянської освіти. Це включає підтримку учнівського самоврядування, організацію громадських ініціатив та волонтерських програм. Окрім того, важливою є роль інституційних змін та моніторингу ефективності заходів, спрямованих на реалізацію громадянської освіти.

Водночас перспективи розвитку громадянської освіти в Україні зумовлені необхідністю глибшої інтеграції в освітню систему ключових тенденцій, що відображають сучасні виклики та потреби суспільства. Одним із головних напрямків є розробка та затвердження єдиних стандартів і програм громадянської освіти, які мають забезпечити єдність підходів і методів викладання на всіх рівнях освіти. Це дозволить створити узгоджену систему, що сприятиме однаково розумінню основних

принципів громадянської відповідальності та активної участі в суспільних процесах, адаптуючи ці знання до різних соціальних і культурних контекстів регіонів України.

Крім того, важливим аспектом є підвищення кваліфікації педагогічних кадрів у сфері громадянської освіти. Це передбачає не лише оновлення навчальних матеріалів та освітніх програм, але й організацію спеціалізованих тренінгів, семінарів та курсів, що дозволять педагогам освоїти новітні методи та технології викладання, а також глибше розуміти роль громадянської освіти в розвитку демократичного суспільства. Оновлення вищої педагогічної освіти, зокрема впровадження відповідних курсів у програму підготовки майбутніх вчителів, сприятиме ефективному впровадженню громадянських цінностей у шкільну практику.

Наступним важливим кроком є активне залучення інститутів громадянського суспільства до освітніх процесів. Це включає співпрацю з неурядовими організаціями, громадськими рухами, правозахисними та екологічними організаціями, що зможуть внести додаткові перспективи у викладання громадянської освіти. Важливо також створити платформи для громадянських обговорень, дебатів, соціальних ініціатив, де здобувачі освіти зможуть застосовувати отримані знання на практиці, що допоможе формувати в них навички демократичного обговорення та конструктивної критики.

Поряд з тим, необхідно продовжити роботу з формування демократичного середовища в закладах освіти. Це має включати впровадження принципів участі в управлінні закладами освіти, розвиток молодіжних самоврядних організацій, а також створення умов для розвитку критичного мислення, вільного вираження думок та активної громадянської позиції. Таке середовище сприятиме формуванню у молоді почуття відповідальності за власну країну і бажання брати участь у її розвитку.

З огляду на прийняті державні документи, а також зазначені тенденції, громадянська освіта в Україні має всі шанси стати важливим елементом розвитку демократичного суспільства. Вона здатна сприяти формуванню активних, свідомих і відповідальних громадян, готових до участі у вирішенні соціальних та державних завдань, а також забезпечити міцний фундамент для стабільного розвитку країни в умовах сучасних політичних та економічних трансформацій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, відзначимо, що громадянська освіта в Україні є важливим інструментом формування активних громадян, здатних брати участь у суспільному житті та захисті демократії. Вона орієнтована на розвиток громадянських компетентностей через різноманітні методи,

включаючи освітні та просвітницькі заходи, залучення громадян до розробки політики та активну участь у масових заходах. Однією з головних проблем є недостатня інтеграція громадянської освіти в офіційну освітню систему, що обмежує її ефективність. Для її розвитку необхідно оновлення стандартів та освітніх програм, а також покращення підготовки педагогів у цій сфері. Важливим аспектом є також роль інститутів громадянського суспільства, які активно сприяють впровадженню громадянської освіти через волонтерську діяльність і громадські простори. Сьогодні громадянська освіта в Україні перебуває у стадії активного розвитку, що супроводжується значними викликами та можливостями. Тому подальший розвиток громадянської освіти вимагає системного підходу та залучення широкого кола учасників освітнього процесу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Боренько Я. Громадянська освіта в Україні. Молодіжна політика. 2017. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/171108_citizenship-education-Ukraine-ukr_YB.pdf
2. Бухун А. Г. Громадянська освіта української молоді: нормативні засади та неперервність розвитку. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2021. № 74. С. 66–71.
3. Кульбач Л. М. Передумови розвитку громадянської освіти в українській історико-педагогічній думці. Інноваційна педагогіка. 2022. Вип. 52. Т. 2. С. 9–13. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/52.2.1> URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/52/part_2/1.pdf
4. Окуньовська Ю. В. Становлення громадянської освіти в Україні. Політичне життя. 2023. № 2. С. 13–17.
5. Про внесення змін до Концепції розвитку громадянської освіти в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.10.2022 № 893-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2022-%D1%80#Text>
6. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
7. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція, Перелік від 03.10.2018 № 710-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>
8. Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках: Постанова Кабінету Міністрів України; Стратегія, План, Заходи від 15.12.2023 № 1322. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#Text>
9. Ремех Т. О. Основні завдання громадянської освіти як складника освітньої галузі нового стандарту. Електронний збірник наукових праць ЗОІППО. 2021. № 3(45). URL: https://lib.iitta.gov.ua/728308/1/%D0%A0%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D1%85%20%D0%A2.%D0%9E_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf